

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE 'KIRILMA' YA DA YENİ YÖNELİM: 1940'LI YILLAR ÖRNEĞİ

*Köksal ALVER**

ÖZET

Türkiye'de 1940'lı yıllarda sosyolojide yeni bir yaklaşım kendini belli eder. Amerikan sosyolojisinden etkilenecek ampirik araştırmanın sosyolojide ağırlıklı olarak yer almasına çalışılmıştır. Niyazi Berkes ve Behice Boran'ın öncülük ettiği bu yeni yaklaşım, makalemizin tartışmaya çalıştığı ana meseledir.

Anahtar kelimeler: Uygulamalı sosyoloji, Ampirik araştırma, Sosyolojik yaklaşım.

ABSTRACT

In 1940's, in Turkey a newly sociological approach appeared to unfold. By the influence of American sociology, there were many attempts to open spaces for dominantly empirical studies in sociology, This new approach pioneered by Niyazi Berkes and Behice Boran, is the main theme of this paper to discuss.

Keywords: Applied sociology, Empirical study, Sociological approach.

Giriş

Sosyoloji, Avrupa coğrafyası esas alındığında Fransa'dan hemen sonra kurumsal bir yapıya kavuşma anlamında Türkiye'de kabul edilen ve hızla yaygınlaşan/ benimsenen ender disiplinler arasında yer almaktadır. Sosyolojiye isim babalığı yapan Comte ile Türk entelektüellerinin tanışıklığı, onun etkisinde kalışları ve sistemini Türkiye'ye aktarmak istemeleri bu süreci hızlandırmış, II. Meşrutiyet döneminde başlayan sosyolojinin Türkiye

*Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

serüveni, Ziya Gökalp'in çabalarıyla disiplinin kurumsal kimlik kazanmasıyla devam etmiştir. Sosyolojinin Türkiye'de, erken bir zamanda benimsenmesinde bu yakınlığın etkisi yadsınmaz. Ama asıl önemli neden ise sosyolojinin Türkiye'de varolan toplumsal sorunlara uygun cevaplar önereceği, Batılılaşma yolunda beliren aksaklıkları ortadan kaldırmaya dönük tekliflerle yüklü olacağı beklentisidir.¹

Üniversite bünyesinde ilk bağımsız bölümüne 1914 yılında İstanbul Üniversitesi'nde kavuşan sosyoloji,² uzun yıllar bu bölümün başta Ziya Gökalp olmak üzere güçlü öğretim kadrosunca kendine özgü sosyolojik yaklaşımı sürekli hale getirerek halen Türkiye'nin en önemli sosyoloji bölümleri arasında yerini korumaktadır. Bölüm, Gökalp'in gerek bilimsel ve gerekse siyasal alanda önde bir sima olmasından dolayı, sonraki kadronun çabalarıyla da, "idea-yönelimli ve polity-temelli bir sosyoloji"³ çizgisine oturmuştur: Bu çizgi kabaca Comte-Durkheim yahut Gökalp-Durkheim geleneği adıyla anılmış ve Kıta Avrupası sosyoloji tarzını temel referans kabul etmiştir.

Sosyoloji, Türkiye'de ikinci önemli kürsüsüne/bölümüne ancak 1939 yılında kavuşabilmiştir. Bu da tam-bağımsız bir bölüm değil, ileride kurulacak Ankara Üniversitesi'nin ilk fakültesi olarak ihdas edilen DTCF'deki Felsefe Bölümü bünyesinde bir kürsü biçimindedir. Ancak, bünyesindeki sosyologların ortaya koydukları performans, Türk sosyolojisinin serüvenini hayli etkilemiştir. Türk sosyolojisi, DTCF'deki sosyoloji kürsüsünün çalışmalarıyla ortaya konan farklı bir sosyoloji çizgisi ile açılım kazanmıştır. Bölüm, her ikisi de Amerika'da lisans üstü çalışma yaptıktan sonra Türkiye'ye dönen Niyazi Berkes ve Behice Boran'ın çabalarıyla Türk sosyoloji evreninde yeni çizgi sahibi olmuştur. Her iki öğretim üyesinin alanlarındaki üretkenlik ve çalışkanlıkları, DTCF sosyoloji kürsüsünü hemen öne çıkaran nedenlerin başında yer alır. Her iki öğretim üyesi de referanslarını Amerikan sosyolojisinden alarak "alan araştırması verisine dayalı sosyolojinin"⁴ kurumsallaşmasına çalışmışlardır. Bu girişim, Türk sosyolojisinde 1940'lı yıllarla birlikte önemli bir 'kırılma', 'dönüm

¹Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi Sayı 1, 1990. Aynı ilişki ve gelişmeler için bkz. Korkut Tuna, "Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi İle İlişkisi ve Sonuçları", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji* iç., Haz. İ. Coşkun, Bağlam yay., İstanbul, 1991, s. 29-38.

²İsmail Coşkun, "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji* iç., Haz. İ. Coşkun, Bağlam yay., İstanbul, 1991, s. 14.

³Nilgün Çelebi, "Sosyolojinin Türkiye'de Kurumsallaşması", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* iç., Anı yay., Ankara, 2001, s. 21.

⁴Çelebi, a. g. m., s. 23.

noktası⁵ ve yeni bir yönelimin vücut bulmasına neden olmuştur. Biz bu makalemizde söz konusu yeni yönelim ve kırılmayı Berkes ve Boran çerçevesinde tartışmayı deneyeceğiz.

Niyazi Berkes, Amerika'da Chicago Üniversitesinde doktorasını tamamlayıp 1939 yılında Türkiye'ye döndüğünde 1946 yılında Ankara Üniversitesi'ni kuruluşundan sonra bu üniversitenin bünyesine alınan DTCF'de sosyoloji doçenti olarak göreve başlamıştır. Behice Boran ise Amerika'da Michigan üniversitesinde doktorasını tamamlayarak yurda dönmüş ve aynı tarihte DTCF'ye sosyoloji doçenti olarak atanmıştır.

Sosyolojide Yeni Mihenk Taşı: Ampirik Araştırmanın Öncelenmesi

Sosyoloji, genelde iki ana yönelim çerçevesinde bilgi üretimini gerçekleştirir. Her iki yönelimin temelinde araştırma gerçeği vardır; ancak araştırmanın neyi temele aldığı ('nasıl bir araştırma') ve neyi ortaya çıkaracağı ('niçin araştırma') noktasındaki tercih, onun niteliğini de belirlemektedir. Makro-mikro ölçekte izlenmeye çalışıldığında sosyolojik bilgi üretiminin, 'politika üretimi' ve 'kuram/kavram üretimi' eksenlerinin kesişmesi ile temayüz ettiği tespiti yapılabilmektedir. Söz konusu eksenler, araştırma tipini dahi belirlemektedir. "Kuram/kavram üretimine yönelik çalışmalar ister makro, ister mikro boyutta olsun, temel araştırmalardır. Politika üretimine yönelik çalışmalar ise, yine ister makro, ister mikro boyutta olsun, uygulamalı ve değerlendirici araştırma tipini gerektirir."⁶

Sosyoloji, her iki araştırma tipini ne ölçüde yakınlaştırmış, kesişmesini sağlamışsa o denli bütünlüklü açıklamalara ulaşabilmiştir. Ne ki sosyolojik pratik, bunun her zaman ideal düzeyde gerçekleştirildiğini pek görememiştir. Bu tartışma alanına genel bir bakış attığımızda 'teorik sosyoloji' (theoretical sociology) ile 'uygulamalı sosyoloji' (applied sociology) gibi iki güçlü sosyolojik üretim biçiminin ağırlığı ile karşılaşırız. Teorik sosyoloji, ağırlıklı bir şekilde makro-mikro evrende kuram/kavram üretimi, genel ve kuşatıcı açıklamalara ulaşmayı öncelerken; uygulamalı sosyoloji, alana ait veri/bilgiye dayalı olarak politika üretimini merkezine yerleştirmektedir. Bu haliyle uygulamalı sosyoloji (applied sociology), toplumun 'şimdi'ki haline ait bilgiyi elde edip bu bilgiye dayanarak bir politika ortaya koymayı öncelikle, özellikle mikro ölçekte toplumsal/grupsal sorunların çözümünde öneriler sunma çizgisine oturmaktadır. Çözümlemesinde her ne kadar alandan elde ettiği veri/bilgiye dayansa da teorik bakışla veriyi örtüşürmeyi de dışlamamaktadır. Ancak, özelde Türkiye'de uygulamalı sosyoloji

⁵Birsen Gökçe, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Savaş yay., Ankara, 1992, s. 20-23.

⁶Çelebi, a. g. m., s. 27.

çizgisi daima bu temel yönelime sahip çıkmış değildir; zaman zaman teorik yaklaşımı tamamen dışta bırakan bir analiz çizgisi de kendini dayatmıştır. Daha çok ‘saha araştırması’ (fieldwork) yahut ‘anket araştırması’ (survey) biçiminde karşımıza çıkan araştırmalar da ‘uygulamalı sosyoloji’ içinde kendilerine yer açmaya çalışmışlardır. Bu anlamda ‘uygulamalı sosyoloji’ çizgisi kendi içinde, ‘salt ampirik’ olan ile ‘teori ile ampirik’ olanı bütünleştirmekten yana olanlar diye ikiye ayrılmış izlenimi vermektedir. Her iki yönelimin esas kabul ettiği şey ise aynıdır; bu da toplumsal evrenin bütün hallerini deşifre edecek, topluma dönük bir politika önerisinde temel kabul edilecek ‘alan araştırmasına dayalı veri/bilgi’, yani ampirik araştırmanın vazgeçilmez oluşu gerçeğidir.

Ampirik araştırma, yaşantıya dayalıdır ve onun çözümünü (deşifre edilmesini) içerir. Temsil edilmesi mümkün sahici bir bölgeyi varsayar,⁷ toplumsal gerçekliğe ilişkin politikaların yürürlüğe konulması hususunda işlevsel rol oynar. Bu yönüyle araştırma işlevsel bir yapıya oturmuş, elde edilen veri/bilginin topluma dönük politika üretiminde değerlendirilme imkan ve zeminini hazırlamıştır.⁸

Türk sosyolojisinde temel araştırma ve ampirik araştırma başlangıçtan itibaren vardır. Ancak özelden ampirik araştırmanın bir ‘gelenek’ haline evrilmesi daha sonraki yıllarda gerçekleşecektir. 1940’lı yıllarda ampirik araştırmanın öne çıkarılması ile yeni bir yönelimin oluştuğuna tanık olmaktadır. Bu dönemde temel referans noktası Kıta sosyolojisi değil Amerikan sosyolojisi olmuştur. Amerikan sosyolojisi örneğinde sosyolojik tarz ve yönelim belirlenmekte, sosyolojinin değerlendirilmesi bu temel çıkışla yapılmakta ve araştırmalar bu çizginin önerdiği doğrultuda yapılmaktadır. Söz konusu dönemde Niyazi Berkes ve Behice Boran, araştırmaya dayalı sosyolojik yönelimin en etkili kişileri olarak bu döneme damgalarını vurmuşlardır.

Sosyolojiyi, öncelikle bir araştırma bilimi şeklinde ele alan Berkes’e göre bu doğrultuda “sosyoloji, sosyal hayatımızın alışık olduğumuz kıymet ve hislerden azade olarak tedkik edilmesi”nin bir karşılığıdır.⁹ Sosyoloji, tekrar eden olay, tavır ve ilişkileri, süreklilik arzeden değerleri çözümleyerek, toplumun genelini kuşatacak değerlendirme ve sonuçlara ulaşmaya çalışır.¹⁰

⁷Ann Game, *Toplumsalın Sökümü-Yapıbozucu Bir Sosyolojiye Doğru-*, Çev. M. Küçük, Dost, Ankara, 1998, s. 51.

⁸Pierre Bourdieu, *Toplumbilim Sorunları*, Çev. I. Ergüden, Kesit yay., İstanbul, 1997, s. 26.

⁹Niyazi Berkes, “Sosyoloji Nazariyelerinin Tedkikine Giriş”, *Ülkü*, Sayı 90, Ağustos 1940.

¹⁰N. Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*, AÜ DTCF yay., Ankara, 1942, s. 8.

Bu anlayışa göre sosyoloji, toplumla ilgili bilgi edinme çabasında kendine ait yöntem ve teknikleri oluşturmuş bir araştırma disiplini. Bu bağlamda sosyoloji, sistem kurmaktan ziyade toplumsal araştırma pratiğine yönelmelidir. Sosyolojinin başlangıç dönemlerindeki makro problemlere, ilerleme düşüncesine, büyük sistemler kurma çabasına eleştirel bakan Berkes, sosyolojinin daha çok olgulara dönük, olguların görülen, ölçülebilen, kontrol edilebilen şartlarına indirilmesi gerektiğini ifade eder.¹¹ Sosyoloji asıl kimlik ve özelliğini bu yanıyla kazanmaktadır. Olgulara dönük olmayan sosyolojinin bir değeri yoktur. Bu soyut ve felsefeyle karışık sosyolojidir.

Berkes, doktriner yapısının dışında bir araştırma disiplini olarak sosyolojinin öne çıkmasını sevindirici bir gelişme olarak görür. Amerikan sosyolojisine aşinalığı, sosyolojinin bir araştırma bilimi niteliğiyle kabulü ve uygulamasına sıcak bakmasını sağlamaktadır. Sosyolojinin sadece okulların müfredatlarına konmuş bir sosyal bilim olmadığı onun asıl işlevinin sosyolojik araştırma olduğu inancı, Berkes'in sosyolojik tarz ve yöneliminde temel bir ilkedir. O, sosyoloji ile sosyal araştırmanın buluşturulmasına ağırlık vermektedir.

Türkiye'de toplumsal bilimlerin, toplumsal yaşamda görülen sorunlarla ilişkili olarak doğup geliştiğini ifade eden Berkes, Türkiye'nin toplumsal yapısının anlaşılması için bu sorunların bilinmesi gerektiğini, sosyolojinin de bu işlevi yerine getirebileceğini belirtir.¹² Türk sosyolojisinin Türkiye'nin çağdaşlaşma ve Batı ile teması sürecinde doğduğunu, sosyolojinin de öncelikle Batı'yla Türk toplumsal yapısını anlama ve yorumlamayı kendisine mesele edindiğini, dolayısıyla da Türk sosyolojisinin doğuşunu burada aramamız gerektiğini dile getirir. Ancak, ona göre sosyolojinin gidişatı bu doğrultuda olmamış, kısa bir zaman içinde felsefeye benzeyerek spekülative bir geleneğin izleyicisi olmuş; sosyolojinin görüşü, yöntemi, araştırma tekniklerinin öncülüğünde bir araştırma pratiği gerçekleştirilmemiş ve dolayısıyla çok defa bir genel sosyal bilim kimliğiyle algılanmıştır.¹³ Bundan ötürü, Türk sosyolojisinin önemli bir yanı, *araştırmadan* çok felsefeye yakın olmasıdır. Sosyolojinin felsefesi karaktere bürünüp soyutlaşmasında ise Ziya Gökalp ve ekolü ana etken olarak görülmüştür.* Gökalp konusunda Berkes, aynı sosyolojik anlayış ve

¹¹N. Berkes, "Bir Araştırma İlmi Olmak Üzere Sosyoloji", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Yıl 9, Sayı 107, Şubat 1940.

¹²N. Berkes, *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*, Adam, İstanbul, 1985, s. 135.

¹³N. Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*, AÜ DTCF yay., Ankara, 1942, s. 6.

*Berkes'in Gökalp ve tarzı konusunda olumsuz anlamda 'radikal' olmadığını bir tespit olarak anlamamız gerekir. 1936 yılında kaleme aldığı makalesinde Gökalp sosyolojisini geniş ölçüde Durkheim'in kavramlarının bir yinelenmesi şeklinde görmesine karşın (N. Berkes, *Felsefe ve*

çizgiyi temsil eden Boran'la ayrı düşmektedir. Boran'da Gökalp eleştirisi daha belirgin ve keskin olmasının yanında sosyolojisinin de tamamıyla Durkheim'dan mülhem olduğu iddiası vardır.

Sosyolojiyi *sosyolojik doktrin ve sosyolojik araştırma* diye iki kısma ayıran Berkes, açıkça sosyolojinin araştırmaya yakın durmasını önermekte ve bu tarz bir sosyolojinin Türkiye'de kurumsal hale gelmesine çalışmaktadır. Ağırlıklı olarak sayısal verilere dayalı olan ampirik araştırma için istatistik temel referans alanı olmaktadır. Berkes, Amerikan sosyolojisinden bu konuda hayli etkilenmiş ve Chicago üniversitesindeki gözlemleri onu şu sonuca vardırmasıdır: "... anladım ki, o zamanki inancıma göre iyi bir sosyolog için tarih bilgisi yanında bir bilgi daha şart: istatistik. Bize bugün bile yabancı olan bir kavram ve bir bilim metodoloji tekniği."¹⁴ Doktora için zorunlu sosyoloji dersi kapsamında istatistik laboratuvarında çalışmalara hayli zaman ayıran Berkes'e göre "bir toplumbilimi kişisi için sayısal verilerin belli yöntemlere göre kullanılması bilimsel düşününün temel aracıdır."¹⁵

Türk sosyoloji tarihinde ampirik araştırmayı önceleyen sosyoloji tarzının öncülerinden biri olan Behice Boran da tıpkı Berkes gibi sosyolojinin yönelimi konusunda özgün çalışmalarıyla yer alır. Boran için sosyoloji, 'insan münasebetlerinin ve faaliyetlerinin sistemleşmesinin, bu sistemlerin değişme seyri ve şartlarını' inceleme disiplini. Sosyoloji toplum içinde bireylerin ilişkilerini, ilişkilerin sistemleşmesini, hangi şartlar altında nasıl ve ne şekilde değiştiğini incelemeyi amaç edinir. Bu anlamda sosyoloji, tıpkı tabii bilimler gibi müsbet bir bilimdir.¹⁶

Ona göre sosyoloji, toplumsal yapı ve değişimi yorumlamaya dönük verileri elde etmek için kendini seferber eden uygulamalı bilimdir. Boran, sosyolojide doğa bilimleri yönteminin kullanılması gerektiğini ve bunun bir zorunluluk olduğunu belirterek sosyolojinin kullanacağı yöntemle doğa

Toplumbilim Yazıları, Adam yay., İstanbul, 1985, s. 140.), 1941 yılında yayınladığı ve Gökalp'i konu edindiği başka bir makalesinde ise Gökalp'in Durkheim'in bir mütercimi değil, kendine ait kavramsal dünyası olan bir sosyolog olduğunu dile getirir (N. Berkes, "Ziya Gökalp'in Sosyolojisi", *Yurt ve Dünya Dergisi*, Cilt 2, Sayı 11, Senteşrin 1941).

Behice Boran için ise, Gökalp, Durkheim sosyolojisini Türk sosyolojisine aktaran kişidir ve bunun ötesine geçememiştir. Durkheim'daki özellikler Gökalp kanalıyla Türk sosyolojisine taşınmış ve uzun süren bir geleneği temsil eder olmuştur. Amerikan sosyolojisinin etkisinde kalan Boran, Durkheim-Gökalp geleneği ile bir hesaplaşmaya girmektedir. Soyut, felsefi, teorik, günlük meselelere ilgi duymayan bir sosyolojik tarz olarak gördüğü Durkheim-Gökalp geleneğinin tam anlamıyla *sosyolojik* olmadığını iddia eder.

¹⁴N. Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim yay., İstanbul 1997, s. 127.

¹⁵Berkes, a. g. e., s. 129.

¹⁶Behice Boran, "Sosyoloji Anlayışında İkilik", *AÜ DTCF Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1942.

bilimlerinin kullanacağı yöntem arasında fark görmediğini dile getirmektedir. Sosyolojin gelişmesi ve ortaya somut veriler koyabilmesi buna bağlıdır.

Boran'a göre sosyoloji, felsefe ve tarih felsefesinden bağımlı tamamen koparmalı ve bağımsız bir bilim kimliği edinmelidir. Bu yargı da Boran'ın sosyolojiyi bir araştırma bilimi yönüyle öne çıkardığını işaret etmektedir. Bir karşılaştırma yaparak düşüncesini daha da somutlaştırır. Kıta Avrupası sosyolojisinin (Fransa ve Almanya) hâlâ felsefe ve tarih felsefesinden kopamamasından dolayı sosyal olay ve olgulara tam anlamıyla nüfuz edemediğini, buna karşın felsefeden ayrılan Amerikan sosyolojisinin bu handikapla karşılaşmadığını ifade eder.¹⁷

Boran, Türk sosyolojisinde ilk önemli geleneğin başlatıcısı olan Gökalp ve onun sosyolojik yaklaşımına eleştirel bakmakta ve bu yaklaşımı felsefeden ayrılmamış soyut; pratik ve sosyal yapının gerçekliğiyle ilgisi olmayan bir tarza mahkum olmakla nitelendirmektedir. Ona göre Türk sosyolojisi, 1940'lı yıllarda kendi kuşağının Ankara'da oluşturmaya çalıştığı sosyoloji çizgisinin kurumsallaşmaya başlamasına kadar hep soyut ve felsefi bir karaktere sahip olmuştur. Gökalp çizgisinin sosyolojik araştırma dolayısıyla saha araştırmalarını küçümsediğini, bu tür araştırmaları sosyoloji çerçevesine sokmadığını iddia etmektedir. Oysa, Türk sosyolojisinde ampirik araştırmalara ilkece olumsuz bakma eğilimi bulunmamaktadır. Belki, sosyolojinin anket araştırması (survey) ve alan araştırması (fieldwork) ile eşitlenme tehlikesine karşı olma durumundan söz edilebilir.

Türk sosyolojisinde 'veri temelli sosyoloji'nin kurumsallaşmasında büyük emeği olan Berkes ve Boran, sosyolojide yeni mihenk taşını belirleme çabası içinde olmuşlardır. Teoriden önce (onu dışlamadan) ve onu besleyen ampirik araştırmanın önemini belirtmişler, bu alanda kendi dönemlerinde Türk sosyolojisine yeni bir yön tayin etmeye çalışmışlardır. Bu yön(elim), ampirik araştırmanın öncelendiği bir süreci temsil etmektedir.

Model Eserler: 'Köy Araştırmaları'nı Aşan Sosyolojik Bakış

Her iki sosyologumuzun 'veri temelli sosyoloji'yi somutlaştıran iki önemli eseri mevcuttur. Eserleri dönemleri için çığır açıcı olmalarının yanında sonraki sosyolojik çalışmalar için de yol gösterici birer model eser niteliğindedir. Her iki eser temelde saha araştırmasına dayanmakla birlikte teorik bakışı da içermektedir. Dolayısıyla biz bu eserleri iki farklı okumadan geçirmekteyiz: ampirik araştırmaya vurgu ve ampirik araştırmanın öncelenmesi ile birlikte teorik bakışın yorumda kabul edilmesi. Eserleri bir

¹⁷B. Boran, "Sosyolojide Bocalamalar", *İnsan*, Sayı 21, Mart 1943.

içerik çözümlemesine tabi tuttuğumuzda her iki yönleri de karşımıza çıkmaktadır.

Niyazi Berkes'in *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma** adlı kitabı, hazırlıkları 1940 yılında başlamış, araştırma tamamlanınca 1942 yılında yayınlanmıştır. Araştırma, Ankara'ya belli bir mesafedeki 13 köyü kapsamaktadır. Köyün sosyolojik haritası çıkarılmaya, bu toplumsal yapının ana özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Behice Boran ise Türk sosyoloji literatüründe dönemi için ufuk açıcı ve kendi sosyolojik görüşünün bir yansıması olarak ortaya çıkan *Toplumsal Yapı Araştırmaları** adlı eseriyle kalıcı bir yer edinmiştir. Özellikle de toplumsal yapı ve uygulamalı sosyoloji alanlarında model bir çalışma olan bu eser, dönemin araştırma pratiğini ve yeni gelişen sosyolojik yönelimin ana esaslarını vermesi açısından önemli bir mevkiyi işgal etmektedir. Sosyolojiye yeni bir bakış ve onu bir araştırma bilimi kimliğiyle tanımlama çabasının bir ürünüdür. Bu çalışma ise, 1941-1942 yılları arasında Manisa civarında sekiz ova ve beş dağ köyünde yapılmış araştırmaya dayanmaktadır.

Berkes, araştırma yaparken tutumunun 'sosyolojik' olmasına önem vermekte ve kendi yöntemi ile diğer disiplinlerin yöntemleri arasında fark görmektedir. Her ne kadar 'sosyolojik bakış' diğer disiplinlerin verilerini ihmal etmese de sonuçta kendine ait bir yöntemi sistemleştirmektedir ona göre. Bunun tamamıyla sosyolojik bir çalışma olmasına önem verir ve kendi çalışmasının bu özelliği ile ayırdedilmesi gerektiğini dile getirir. "Sosyoloji... coğrafya, ekonomi, etnografya, tarih, folklor, antropoloji ilimlerinin... yaptığı araştırmalardan, vardığı neticelerden faydalanır, fakat bu işlerin kendilerini, kendisi yapmağa kalkışmaz."¹⁸ Bundan ötürü Berkes, sosyal yapının sosyolojik yaklaşıma yaslanılarak çözümlenmesini bir ilke olarak belirler.

Araştırmanın özenle 'sosyolojik' yanını öne çıkaran Berkes'e göre sosyolojik bir araştırma, tasvirî, değerlendirci ve mukayeseli olmalı; toplumsal bir olgu kendi başına değil ilişkileri/ bağları çerçevesinde incelenmelidir. Toplumsal olguların ilişki düzeneklerinin ortaya konmasıyla sosyoloji, incelenen toplum hakkında bazı kanılara varabilecektir.

*N. Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*, AÜ DTCF yay., Ankara, 1942.

*B. Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları -İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki-*, TTK yay., Ankara, 1945.

¹⁸N. Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*, AÜ DTCF yay., Ankara, 1942, s. 6.

Sosyolojik araştırma, dikkatini bir çevrede yaşayan insanların teknolojik ve sosyal organizasyonu ile birlikte sosyal değer ve kurumlarla ilişkilerine verir. Dolayısıyla, sosyolojik araştırma için ele alınan olguların tarihi, zaman içinde geçirdiği değişim ve toplumun bütünlüğü açısından oynadıkları sosyal roller önemlidir.¹⁹

Boran'ın *Toplumsal Yapı Araştırmaları* ise Türk sosyoloji tarihinde sosyoloji anlayışındaki farklılaşmayı simgeleyen, sosyolojiye yalnızca akademik bir disiplin olarak değil aynı zamanda bir bilgi üretim bilimi olarak bakmayı dillendiren yeni bir anlayış ve çizginin cisimleşmesine önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir. Boran'ın bu çalışması hem sosyoloji anlayışındaki yeni çizginin belirgin özelliklerini açıklıkla ortaya koyması hem de özellikle toplumsal yapı çalışmaları içinde toplumsal yapı, değişim ve farklılaşma konusunda ilklerden olması açısından bir öncü çalışma olarak değerlendirilebilir.²⁰

Boran'ın araştırması klasik köy araştırması/monografisi değildir. Amacı köyden hareket ederek toplumsal bütüne bir projeksiyon tutmak, elde ettiği bulgulardan hareketle toplumsal yapıyı çözümlemektir. İncelemek ve aydınlatmak istediği, sadece birkaç köydeki hayat şartları ve tarzı değil, bu hayat tarzının sonucu olan sosyolojik bir problemdir.

Sosyolojinin uzun zamandır dar sınırlar içinde ele alınan konuları araştırmak, araştırma tekniklerini geliştirmek noktasında bir kısır döngü içinde bulunduğunu ancak kendi dönemlerinde tekrar esas metodolojik problemlere dönme temayülünün gözlemlendiğini belirten Boran, bu temayüle bir örnek olması açısından kendisinin yaptığı araştırmaları göstermektedir. Sosyolojik araştırmayı öne çıkararak bu çabanın, sosyal yapının çeşitli kısımları arasındaki ilişki ve bağları ortaya koyacağına inanmaktadır.

Her sosyolojik araştırmanın öncelikle metodolojik bir bakışa sahip olması ilkesine vurgu yapan Boran, araştırmanın verimli ve sonuçlarının da doğru çıkmasını, baştan belirlenen metoda bağlamaktadır.²¹ Uygulamalı sosyoloji (applied sociology) anlayışını temsil etmesinden ötürü Boran'ın önem verdiği araştırma türü saha araştırmasıdır.

Gerek Berkes'in *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırması* ve gerekse Boran'ın *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, 1940'lı yıllardaki yeni sosyolojik tarz ve yönelimin cisimleşmiş birer örneği olarak kabul edilebilir.

¹⁹Berkes, a. g. e., s. 6.

²⁰Gencay Şaylan, "Sosyolog Behice Boran'da Yöntem", *Bilim ve Sanat*, Sayı 83, Kasım 1987.

²¹B. Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları -İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki-*, TTK yay., Ankara, 1945, s. 1.

Her iki eser de daha sonra koca bir külliyat halini alacak olan toplumsal yapı araştırmalarına zemin hazırlamış, onların ilk örnekleri olmuş ve bir bakıma Türk sosyolojisinde ampirik araştırma/toplumsal yapı araştırmalarına ve uygulamalı sosyoloji çizgisinin gelişimine katkıda bulunmuştur.²²

Sonuç

1940'lı yıllarda Türk sosyolojisinde, sosyolojinin temelde ampirik araştırmaya dayanma gerekliliği öne çıkaran yeni yönelimi, bu yönelimin özellik ve kaynaklarını tartışmayı amaçladığımız bu çalışmamızda bazı sonuçlara, yargılara ulaşmış bulunmaktayız.

Öncelikle somut toplumsal olgulara dayalı ve duyarlı olan yeni sosyolojik yönelim, Durkheim-Gökalp geleneğine bir alternatif olarak belirginleşerek, kendisini uygulamalı sosyoloji çerçevesinde görmüş ve bu şekilde farklılığını öne çıkarmıştır. İki önemli sosyolog Berkes ve Boran'ın öncülüğünde DTCF sosyoloji kürsüsüyle beraber sosyolojide saha araştırmaları büyük bir artış göstermiş ve Türk sosyolojisinde o dönemi şekillendirmiştir. Saha araştırmalarında Amerikan sosyolojisinde kullanılan çeşitli teknikler kullanılmış ve bu tekniklere dayalı yapılan araştırmalar giderek Türk sosyolojisinde baskın bir hal almaya başlamıştır.²³ DTCF'deki sosyolojik eğilim, bu çabada etkin bir işlev üstlenmiştir. Fakat saha araştırmalarının sosyolojide baskın olmaya başlamasına paralel olarak bu alana girmeyen çalışmalarını sosyolojinin dışında görme eğilimi de kendini belli etmeye başlamıştır.

Yeni sosyolojik yönelim, sosyolojinin ampirik araştırma temeline vurgu yapmıştır. Dolayısıyla yalnızca eğitim-öğretim faaliyeti ve yabancı sosyologların düşüncelerinin aktarımı ile sınırlı kalan anlayışlara karşı çıkmakta ve sosyolojinin temel üretimini toplumsal yapı ve gerçekliği açıklayacak verilere ulaştıran ampirik araştırma olması gerektiğini bir söylem olarak ortaya koymaktadır.²⁴ Kıray'a göre bu yeni yönelim 1940'lı yıllarda büyük bir atılım yapmış ve "olgulara olgu olarak bakan ve belli bir ilişki düzenini açıklamak için mekanik olmayan, probleme dönük açıklamaya, analize, yani ilişkiler düzenini açıklamaya dönük bir bilgi

²²Kurtuluř Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim yay., İstanbul, 2001, s. 118 ve 151.

²³Ayře Durakbaşa, "Behice Boran ve 1940'larda Toplumcu Düşün", *Toplumbilim*, Sayı 2, Ekim 1993.

²⁴Mübeccel Belik Kıray, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyal Bilimler Öğretimi: Türkiye Örneği", *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme* iç., Bağlam yay., İstanbul, 1999, s. 26.

oluşturmaya çalışan yeni”²⁵ sosyologlar (Boran ve Berkes başta olmak üzere) bu anlayışın temelini atmışlardır.

Berkes ve Boran’ın öncülüğünde işlerlik kazanan yeni sosyolojik yaklaşımda egemen öğeler, toplumsal yapının somut durumunun çözümlenmesi, kantitatif göstergelere büyük önem verilmesi ve de sosyal yapı mekanizmasının analizi olmuştur.²⁶ Söz konusu analiz işleminde Amerikan sosyolojisinin etkileri görülebilmektedir. Amerikan sosyolojisi etkisini üzerinde barındırma, bu kadronun ortak yanlarından biri olmuştur.

Berkes ve Boran’ın sosyolojik çalışmalarında ‘teori’ konusunda titiz oldukları görülmektedir. Özellikle Berkes’in sonraki dönemlerde tarihsel/toplumsal arkaplanı öne çıkaran çalışmalara imza attığını söz konusu ettiğimizde, yeni yaklaşımın alan araştırması verisine dayalı sosyolojinin öncelenmesine çalıştığı ancak sosyolojinin anket ve alan araştırmasıyla eşitlenmesine de karşı durduğu görülmektedir. Ancak ne yazık ki, sonraki dönemlerde Berkes ve Boran’ın titizliği kaybolmuş ve aynı sosyolojik yaklaşım çerçevesinde kendini gören sosyologlarca sosyolojinin ampirik araştırma adına anket ve alan araştırması dairesine hapsedilmesi ile karşılaşmış, “alan araştırması yapmayan, araştırmalarını istatistik ve matematik işlemlerle formüle etmeyen araştırmalar, sosyolojinin dışına itilme tehlikesi ile karşı karşıya” kalmış ve öyle ki, “sosyolojinin anket ve test düzeyine indirildiği bir dönemde teorik ve genel açıklamalara dayalı çalışmalar spekülatif olmakla suçlan”mıştır.²⁷ Bu evrilme hadisesinde Berkes ve Boran’ın katkısı ne kadardır? Onlar ampirik araştırmaya, alan araştırmasına dayalı sosyolojiyi öne çıkaran yeni bir yaklaşım ortaya koymuşlar ve belki bunun derecesini belirlememişlerdir. Sonraki dönemlerde (belki devlet kurumlarının bilgi edinme araçlarını kendisi için işlevsel hale getirme politikasına paralel olarak) bu ‘derece’ ayarlaması sağlıklı bir şekilde yapılamamıştır. Teori ile uygulama arasında uygun bir şekilde kurulamayan bağ ise teorinin minimize edilmesi ve uygulamanın abartılması ile sonuçlanmıştır. Bu yönleriyle yeni tarz sosyolojinin öncüleri olarak yerlerini de almış bulunmaktadır.

²⁵Kıray, M. B., “1940’lı Yılların Türk Sosyal Bilimcileri: Behice Boran”, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme* iç., Bağlam yay., İstanbul, 1999, s. 67.

²⁶Şerif Mardin, “Some Aspects of Middle Eastern Sociology”, in *Conference On The State Of The Social Sciences In The Middle East, Summary of Conferens Papers*, Ed. Soha Abdel Kader, Alexandria, 1975, s. 19.

²⁷H. Bayram Kaçmazoğlu, “Türk Sosyolojisinin Bugünkü Durumu Üzerine”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji* içinde, Haz. İ. Coşkun, Bağlam yay., İstanbul, 1991, sh.147.